

UOT 94 (479. 22) : 39

Tarix

GÜRCÜSTANDA TÜRK ETNİK VARLIĞININ TƏKAMÜL MƏRHƏLƏLƏRİ BARƏDƏ

F.V.Hacıyev

(Azərbaycan MEA-nın akademiki N.M.Vəlixanlı tərəfindən təqdim edilmişdir)

Müasir Gürcüstan ərazisinin minillər boyu türk tayfalarının məskəni olduğunu çoxsaylı tarixi abidələr, arxeoloji qazıntılar və yazılı məxəzlər sübut edir. Ən qədim gürcü yazılı qaynağı «Moktsevai Kartlisay» («Kartlinin xristianlığa keçməsi») salnaməsində b.e.ə. IV əsrdə Kartlidə Kür çayı boyunda buntürk tayfası barədə məlumat verilir. Daha sonra bu ərazilərdə hunlar, barsillər, peçeneqlər, onoğurlar, saraqurlar, sabirlər, xəzərlər, qıpçaqlar, oğuzlar və digər türk tayfa birlikləri görünür. Məqalədə əsasən orta əsr gürcü yazılı mənbələrinə istinad edilərək Borçalı-Qarapapaq və Ahısqa türklərinin etnogenezində mühüm rol oynamış bu türk qövmələrinin Cənubi Qafqazda baş vermiş etnosiyasi proseslərdə iştirakı və Gürcüstanda türk etnik varlığının təkamül mərhələləri araşdırılır.

Açar sözlər: “Moktsevai Kartlisay”, “Kartli çarlarının həyatı”, buntürklər, xəzərlər, qıpçaqlar

Müxtəlif türk tayfalarının müasir Gürcüstan ərazisində ən qədim dövrlərdən məskunlaşdıqlarını çoxsaylı tarixi abidələr, arxeoloji qazıntılar və yazılı mənbələr sübut edir. Orta əsr gürcü yazılı qaynaqları «Moktsevai Kartlisay» («Kartlinin xristianlığa keçməsi») və «Kartli çarlarının həyatı» salnamələrində Makedoniyalı İskəndərin Kartlidə Kür çayı boyunda türk tayfaları ilə döyüşdüyü qeyd olunur. Gürcü tarixçisi prof. Q.Tsulaya bu salnamələrdəki tarixi faktların Kartli əhalisinin İskəndərlə deyil, onun xələfləri ilə b.e.ə. IV əsrin sonu – III əsrin əvvəllərində mübarizəsini əks etdirdiyini vurğulayır. Sözügedən mənbələrdə bəzi anaxronizmlərə rast gəlinərsə də onlar Cənubi Qafqazda qədim türk tayfalarının izlərinin araşdırılması yönündə mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər.

V yüzilə aid «Moktsevai Kartlisay»da makedon ordusunun mərhəmətsiz buntürk və döyüşkən hun tayfaları ilə qarşılaşdığı qeyd olunur: «Çar Aleksandr... Kürün axarı boyunca yerləşən dörd şəhərdə və onların ətrafında yaşayan mərhəmətsiz buntürk tayfalarını gördü. [Bunlar]: Sarkine, Kaspi, Urbnis və Odzraxə şəhərləridir, onların qalaları isə: böyük qala Sarkine və əsas qalaları Kaspi, Urbnis və Odzraxedir.

...Onlarla mübarizə aparmaq gücündə olmayan çar oradan uzaqlaşdı.

Bu zaman xaldeylərdən aralanmış döyüşkən honn (hun – **F.H.**) tayfaları gəldilər və buntürklərin hökmdarından xərac [ödəmək şərti] ilə torpaq istədilər və onlar Zənavda məskunlaşdılar. Xərac ödədikləri bu [yer] onlara məxsusdur və ora Xerk adlanır.

Bir müddət sonra bütün dünyanın padşahı Aleksandr geri qayıtdı, bu üç şəhəri və qalanı (Kaspi, Urbnis və Odzraxeni – **F.H.**) dağıtdı, honnları da məğlub etdi. Sarkine şəhəri ilə isə on bir ay vuruşdu;... Sonra Aleksandr Sarkineni ələ keçirdi: özləri [buntürklər] şəhəri buraxıb gətdilər» [1, s. 24].

Məlumatdan göründüyü kimi, müvafiq dövrdə buntürklər Kartli ölkəsində kifayət qədər güclü mövqeyə və hakimiyyətə malik olmuşlar. Hətta buraya bir qədər sonra gəlmiş hunlar məhz buntürk hökmdarından xərac ödəmək şərti ilə məskən salmaları üçün torpaq istəmişdilər. Qeyd edək ki, mətnə adları çəkilən Zənav və Odzraxə qalaları Axisqa bölgəsində yerləşir.

Makedonluların Qafqaza yürüşündən bəhs edən digər orta əsr gürcü tarixi salnaməsi «Kartli çarlarının həyatı»nda isə (XI əsr

müəllifi Leonti Mroveli tərəfindən tərtib edilmişdir) buntürk və qıpçaqların adı çəkilir: «Aleksandr... şimalda Qafqaz dağlarını aşaraq Kartliyə gəldi... Kür çayının ətrafında buntürklər və qıpçaqlar dediyimiz amansız büt-pərəst tayfaları gördü... O, onları şəhərlərindən çıxarmaq istədi, ancaq o zaman onların qalaları güclü və şəhərləri əzəmətli olduğu üçün bunun öhdəsindən gələ bilmədi...

Bundan sonra Aleksandr gücləndi və bütün torpaqları ələ keçirib Kartli ölkəsinə gəldi. O, Kartlidə bu güclü şəhər-qalalara rast gəldi: Kür çayında Tsunda, Xertvis; Qado qayasında tikilmiş Odzrax; Çorox adlandırılan Sper çayı üzərində Tuxaris, Urbnis, Kaspi və Uplistsixe; böyük şəhər Msxeta və onun ətrafı, böyük qala – Sarkine və yəhudilərin yeri – Zanav; Rustav, Ana-qala və Samsvilde; Xunan olan Mtver qalası və Qaxet şəhərləri. Bütün bu qala və şəhərlərdə [Aleksandr] amansız döyüşçülərlə üzləşdi. O, öz qoşununu ayıraraq bütün bu qalaları və şəhərləri mühasirəyə aldı, özü isə Msxetada idi. Bu və digər tərəfdən, aşağıdan və yuxarıdan qoşunlarını yaxınlaşdırıb, özü Ksanda, Nastakis adlanan yerdə dayandı.

Mtver qalası və Tuxarisə qarşı isə çıxmadı, çünki onları tuta bilməzdi. Amma digər qala və şəhərləri o, 6 ay [ərzində] istila etdi. Sarkine sakinləri olan buntürklər çarı qınayaraq məzəmmət etdilər. Aleksandr qəzəbləndi və nə sülh istədi, nə də onların yalvarışlarına qulaq asmayıb dedi: «Siz məni məzəmmət etdiniz, o halda əvəzini alın – mən sizi tamamilə darıdacağam». O, Sarkine şəhərindən bir nəfərin də qaça bilməməsi üçün oranı mühasirəyə aldı. On bir ay vuruşduqlarına görə Sarkine sakinlərinə çox ağır oldu. Gizlicə qayanı altından qazmağa başladılar və onun yumşaq və asan qazılan yerlərindən keçid açdılar. Sarkine sakinləri də gecə həmin keçidin yanında toplaşdılar və [onun vasitəsilə] boşaldılmış şəhəri Aleksandra buraxıb Qafqaza qaçdılar» [2, s. 28-29].

Elmi dairələrdə „buntürk“ etnoniminin etimologiyasına dair müəyyən fikir ayrılıqları olsa da, tədqiqatçıların əksəriyyəti buntürklərin Gürcüstan ərazisində məskunlaşmış ən qədim, şəhər mədəniyyətinə malik oturaq türk etnosu olduğunu qəbul edirlər.

Buntürklərdən sonra II-VII yüzillərdə Gürcüstan coğrafiyasında hunlar, barsillər, qıpçaqlar, peçeneqlər, onoğurlar, saraqurlar (sarıoğuzlar), sabirlər, xəzərlər kimi türk tayfa birlikləri görünür. Bu qədim tayfalar Qafqazın güneyinə yalnız şimaldan axın etmirdilər. Sasani ordusu-nun tərkibində çoxlu sayda mızdlu hun döyüşçüləri vardı. Cənubi Qafqaza hun yürüşləri barədə bir sıra müəlliflər, o cümlədən «Tsxovreba Vaxtanq Qorqasalnisa» («Vaxtanq Qorqasalın həyatı») salnaməsinin müəllifi Cuanşer (XI yüzil) məlumat verir [2, s. 88-89].

Mənbələrdə qeyd olunur ki, 568-ci ildə Sasani hökmdarı I Xosrov Ənuşirəvan tərəfindən məğlubiyyətə uğradılan sabirlərin on min nəfərə qədər Kür-Araz bölgəsinə köçməyə məcbur olur, onların 28 evdən ibarət olan bir bölümü 576-cı ildə Msxetaya qədər gəlir və Kartlidə yerləşirlər [3, s. 3]. 575-ci ildə türklərin köməyi ilə hakimiyyətə gəlmiş Kartli „mamasaxlisi“ (sahibi) çar Quaram Baqarat sabirləri təntənə ilə qarşılayır [4, s. 50]. Görkəmli dilçi-alim Q.Voroşil Kür və Araz çayları arasında yerləşmiş 10 min nəfərə qədər sabir türkünün 10 min ailə, Kartliyə yerləşən 28 evin isə 28 boy olduğunu təxmin edir [5, s. 23]. Rus etnoqrafı İ. Şopen gürcü çarı VI Vaxtanqın (XVIII əsr) «Kartlis Tsxovreba»sına («Kartlinin həyatı») dair qeydlərində Kartlidə məskunlaşanların Cin-Bakur Orbelianlar olduğunu və cinlilərin türklərlə (turanlılarla) eyni xalq olduğunu təxmin edir [6, s. 327]. O, Bizans və Sasani müharibələri nəticəsində Kür sahillərində məskunlaşmış ən güclü tayfalar hesab olunan sabirlərin 585-ci ildən sonra tarix səhnəsində tamamilə görünmədiyini yazır və bunun səbəbini onların Gürcüstanın cənub-qərbindəki Samtsxe (Axısqa) bölgəsinə köçüb acarlar və çanlarla qarışması ilə izah edir [6, s. 292].

VI əsrdə Gürcüstanda türklərin yaşadığını sübut edən maraqlı faktlardan biri də Q.S. Qordeyev imzalı müəllifin monastır məxəzlərinə və digər yazılı qaynaqlara istinad edərək qələmə aldığı və «Tiflisskiye vedomosti» qəzetinin 1832-ci ildə işıq üzünə görmüş 2-ci sayında çap etdirdiyi bir məqaləsində əks olunur. „David Qareca“ çölünün öz adını 562-ci

ildə xaçpərəstliyi yaymaq üçün Suriyadan Tiflisə gəlmiş on üç müqəddəs atadan biri olan Davidin adından aldığı qeyd olunan məqalədən aydın olur ki, VI yüzildə Gürcüstanda Kürün sağ sahilində yaşayan türklərin başçısı Babakər olub və Keşikçidağ (Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstanın dövlət sərhəd zolağında yerləşən Keşikdağ, David Qareca) monastır kompleksində ilk kilsəni o inşa etdiribdir. Qeyd edək ki, Q.S. Qordeyevin məqaləsindəki faktlar, Babakərin türk mənşəli olduğu göstərilməsə də, qısa formada Qafqaz Arxeoqrafiya Komissiyasının topladığı sənədlər toplusunda da əks olunur [7, s. 25].

Bütün tarixi mənbələrdə Keşikçidağ kompleksində ilk kilsənin VI əsrdə tikildiyi [8, s. 545], orada 13 suriyalı keşikdən biri olan David və onun şagirdi Lukianın yaşadığı, eyni zamanda David üçün ilk kilsənin Babakər tərəfindən inşa edildiyi təsdiqlənməkdədir. Təsədüfi deyil ki, hazırda Borçalıda, abidələrin yerləşdiyi ərazinin yaxınlığında ucalan dağlardan biri Babakər dağı adlanır.

VII əsrin ortalarında Sasanilərə qarşı mübarizədə Bizans imperatoru Xəzər xaqanlığı ilə ittifaq bağlamışdı. 628-ci ildə Bizans imperatoru sasanilərə qarşı çıxış etmək üçün xəzərlərə mü-raciət etdi və onlar şimaldan Dərbənd yolu ilə Albaniyadan keçərək Tiflisi ələ keçirdilər. «Moktsevai Kartlisay»da xəzərlərin Tiflisə Cibqo xaqanın [1, s. 30], alban tarixçisi Moisey Kalankatuklunun “Alban ölkəsinin tarixi” əsərində isə Cebu xaqanın [9, s. 72] başçılığı altında ələ keçirdikləri qeyd olunur. “Cebu-xaqan” və ya “cibqo-xaqan”ın xəzərlərdə xaqandan bir pillə aşağıda dayanan rəhbər titulu olduğunu vurğulayan müasir rus şərqşünas-tarixçisi A.P. Novoseltsev, bu sözün türk variantının “yabqu-xaqan” olduğunu qeyd edir [10, s. 20-21]. Mənbələrə görə, o zaman Kartlidə yaşayan tayfalar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunan 6 dildən biri xəzərlərin dili idi. Q.Voroşil qeyd edir ki, Kartlidə işlənən yunan, suriya, yəhudi və erməni dilləri ruhanilərin, şairlərin, alimlərin istifadə etdiyi dil idisə, xəzərlərin dili böyük ehtimal qonşu xalqlarla ünsiyyət dili idi, çünki türk dilləri və sabir-xəzər tayfa ittifaqının ləhcələri

Dağıstan və Şimali Qafqaz xalqları – qəbilələri arasında əsas əlaqə vasitəsi idi [5, s. 24].

Xəzərlər və sabirlər barədə «Kartli çarlarının həyatı» salnaməsinin «Xəzərlərin yürüşü» adlanan bölümündə geniş məlumat verilir. Burada sabirlərin Gürcüstanda məskunlaşmaları belə təsvir edilir: «...Fars hökmdarı Kayxosro (Sasani şahı Keykavus – F.H.)... öz atasının öldürülməsinə görə intiqam almaq məqsədilə türklərlə savaşa başladı... Bu zaman həmin Kayxosro tərəfindən qovulmuş türklər (sabirlər – F.H.) gəldilər. Sayca iyirmi səkkiz ailə Gurgen (Xəzər – F.H.) dənizindən keçib Kür çayı ilə yuxarı Msxetaya gəldilər. Onlar Msxeta hökmdarına müraciət edib farslara qarşı kömək istədilər. Msxeta hökmdarı bütün kartlililəri bu barədə xəbərdar etdi. Farslar qarşısında qorxu içərisində olduqlarından onlar türklərlə dostlaşmaq istəyini izhar etdilər. Qarşılıqlı kömək məqsədilə onlar gəlmələrlə - türklərlə birləşdilər və onları şəhərlərinin hamısına dəvət etdilər.

Ancaq türklərin çoxu özlərinə Msxetanın qərbində qayada dərinlən oyulmuş bir yeri bəyəndilər və oranı Msxeta hökmdarından istədilər. O, bu yeri güzəştə getdi və onlar oranın hər tərəfini tikdilər, əzəmətli hasarla dövrələdilər və bu yer Sarkine adlanmağa başladı.

Bu türklər kartlilərlə uzlaşaraq yaşayırdılar və onlar (birlikdə) farslara qarşı qala və şəhərləri gücləndirdilər» [2, s. 27-28].

Qeyd etdiyimiz mənbə materiallarından düşmən mühasirəsindən qurtulmaq üçün Sarkine qalasının sakinləri olan buntürklərin qayaları oyub özlərinə keçid açması və bu yolla qalanı tərk etmələri, on əsr sonra isə sabirlərin Msxetanın qərbində özlərinə qayalardan oyulmuş yeri bəyənilib orada məskunlaşmaları və əzəmətli qala divarları ucaldaraq buranı Sarkine adlandırmalarının şahidi oluruq.

Xəzərlərin Cənubi Qafqazı fəth etmələri isə «Kartli çarlarının həyatı»nda belə əks olunur: «O vaxtlar xəzərlər gücləndilər, lek və kavkas tayfaları ilə müharibəyə başladılar. Tarqamoslar o zaman qarşılıqlı surətdə sülh və dostluq şəraitində bir yerdə yaşayırdılar. Tiretin oğlu Durdzuk Kavkasın övladlarının hökmdarı idi. Tarqamoslardan altı nəfəri xəzərlərə qarşı

mübarizə aparmaq üçün kömək axtarmaq qərarına gəldilər. Tarqamoslar tayfasından onların hamısı da bir yerə yığıldılar, Qafqaz dağlarını aşdılar, Xazaret ölkəsinin hüdudlarını fəth etdilər və onun yaxınlığında şəhərlər tikib geri qayıtdılar. Bundan sonra xəzərlər özlərinə hökmdar seçdilər. Xəzərlərin hamısı seçilmiş hökmdara tabe oldular və onun başçılığı altında xəzərlər indi Daruband adlanan Dəniz qapılarını keçdilər. Xəzərlər saysız-hesabsız olduqlarından Tarqamoslar onlara müqavimət göstərə bilmədilər...

Xəzərlər hər iki yola yiyələndilər: Dəniz qapıları Daruband və Daryal adlanan Araqvi qapısına. Xəzərlərin yürüşləri, insanların əsir aparılması tez-tez təkrar olunurdu və heç kəs onlara qarşı dura bilmirdi. Bundan belə Tarqamosların hamısı xəzərlərə xərac verməyə başladılar... Xəzər hökmdarı özünün ilk yürüşündə Qafqaz dağlarını aşdı və xalqları əsarət altına aldı...

Beləliklə, Kartlidə də bütün bu tayfalar qarışmışdı və burada altı dildə danışdılar: erməni, gürcü, xəzər, suriya, yəhudi və yunan dillərində. Bu dilləri Kartlinin bütün çarları, kişi və qadınların hamısı bilirdi» [2, s. 22-24].

Digər orta əsr gürcü mənbəsi «Matiane Kartlisay» («Kartlinin salnaməsi», XI əsr) əsərində artıq VIII yüzildə mövqeləri zəifləmiş xəzərlərin 764-cü ildə Tiflisi dağıdıb Kartlini əsir etdikləri qeyd olunur [11, s. 47].

IX-XI əsrlərdə əsasən Dəryal və Dərbənd keçidlərindən keçməklə Qafqazın şimalından cənuba doğru türkdilli tayfaların axını davam edir və bunların arasında qıpçaqlar çoxluq təşkil edirdi.

XI əsrin ikinci yarısından etibarən Yaxın və Orta Şərq ölkələri, eləcə də Qafqazın cənubu qüdrətli Səlcuq İmperiyasının tərkibinə qatılır. Sultan Alp-Arslanın Qafqaz ölkələrini tutmasından sonra vaxtaşırı təkrarlanan səlcuq yürüşləri nəticəsində və onun varisi Məlikşahın dövründə (1072-1092-ci illər) Cənubi Qafqazın hər yerində olduğu kimi, Borçalıya və onun ətrafındakı bölgələrə də türkmən (oğuz) tayfaları məskunlaşdılar [12, s. 396, 399]. XI əsrin ikinci yarısında Şərqi Gürcüstan əhalisinin əksəriyyəti türk tayfalarından ibarət olduğu

üçün bu dövr orta əsr gürcü mənbələrində «Didi Turkoba» («Böyük Türklük») adlandırılır [13, s. 57].

Orta əsr gürcü salnamələrindən aydın olur ki, XII əsrin 18-20-ci illərində Abxaz-Kartli çarı Qurucu David (IV David) ölkəsini səlcuqlardan azad etmək üçün Şimali Qafqazdan Ətrək xanın başçılığı altında 40 minlik süvari ordusu olan (bunların 5 mini xüsusi döyüşçülər idi) təqribən 230-240 min qıpçaq (kuman) türkünə (40 min ailə) Dəryal dərəsindən keçməklə Gürcüstandakı dörd çay vadisinə köçürür [14, s. 117]. Hər ailənin çarın ordusuna bir əsgər verməsi şərtilə köçürülmüş bu 40 min qıpçaq ailəsinə torpaq sahələri verilir və bu yolla köçərilər tədricən oturaq əhaliyə çevrilirlər. IV Davidin oğlu III Georginin hakimiyyəti dövründə də Gürcüstana bir neçə min qıpçaq köçürülür [14, s. 119]. Bu son köçlə gələn qıpçaqlar gürcü mənbələrində “axali givçakara” (yeni qıpçaqlar), onlardan əvvəl məskunlaşanlar isə “nağivçakara” (köhnə qıpçaqlar) adlandırılırlar.

Kuman-qıpçaqların səlcuqlara qarşı mübarizədə və Gürcüstanın sultanın asılılığından çıxmasında, eləcə də vahid, qüdrətli gürcü feodal monarxiyasının yaradılmasında xidmətləri əvəzsiz olmuşdur.

Xəzərlərin, ərəblərin, səlcuq və qıpçaqların hökmranlığından sonra, XIII – XVIII əsrlərdə Cənubi Qafqaz dövlətləri müəyyən zaman ardıcılığı ilə Xarəzmilərin, Elxanilərin (moğolların), Teymurilərin, Qaraqoyunluların, Ağqoyunluların, Qızılbaşların (Səfəvilərin), Osmanlıların hakimiyyəti altına keçir. Bu dövrlərdə də Borçalıya və ətrafındakı bölgələrə müxtəlif türk tayfalarının köçləri davam edir. Diqqət çəkən məqamlardan biri də odur ki, qeyd olunan dövrdə bu bölgədən türk əhalinin köçürülməsi və ya köçməsi faktlarına da rast gəlinir. XVIII əsrdən etibarən bu proses daha intensiv hal alır.

Yuxarıda qeyd olunan tarixi faktları nəzərə alaraq, Cənubi Qafqazda əsrlər boyunca davam edən etnosiyasi proseslərin işığında Gürcüstanda türk etnik varlığının və mədəniyyətinin inkişaf dövrünü şərti olaraq aşağıdakı 6 tarixi mərhələyə bölmək olar:

1) Miladdan öncəki dövr (Gürcüstanın avtohton sakinləri olan buntürklər dövrü);

2) I-VI yüzilləri əhatə edən dövr (Atəş-pərəstliklə xristianlığın mübarizəsi kimi səciyyələndirilən bu dövr Gürcüstana gəlmiş çoxsaylı hun-bulqar, sabir-xəzər və onlara qohum olan digər türk tayfa birlikləri ilə bağlıdır);

3) VII-IX yüzillər Xilafət dövrü (Tiflis islamin sərhəd şəhəri olmaqla [15, s. 89] Albaniya və Şərqi Gürcüstan böyük İslam dünyasının və mədəniyyətinin bir parçasına çevrilir);

4) X-XII yüzillər Tiflis müsəlman əmirliyi dövrü (Səlcuqların (oğuzların) və ardından qıpçaqların müasir Gürcüstan ərazisində kütləvi məskunlaşdığı bu dövr Gürcüstanda türk etnik varlığının və İslam mədəniyyətinin intibah dövrü kimi də səciyyələndirilə bilər);

5) XIV-XVIII yüzillər (XIII əsrdə monqol yürüşlərindən sonra Qaraqoyunlu, Ağ-qoyunlu və Səfəvi kimi qüdrətli Azərbaycan sülalələrinin qurduğu dövlətlərin tərkibində müxtəlif türk tayfalarının qaynayıb-qarışaraq vahid Azərbaycan xalqının formalaşması prosesində iştirakı dövrü);

6) XIX-XX yüzillər Rusiya İmperiyası və Sovet İttifaqı dövrü (Bu dövrü Gürcüstan türklərinin tarixində tənəzzül mərhələsi kimi də göstərmək olar. Cənubi Qafqazın istilasından sonra qədim Azərbaycan mahalalarında, eləcə də türklərin çoxluq təşkil etdiyi Axısqa-Axılkelək bölgəsində müsəlman və türk etnik varlığının sıxışdırılması məqsədilə Türkiyə və İran ermənilərinin, yunanların, almanların və digər xalqların məskunlaşdırılması, Axısqa türklərinin öz dədə-baba yurdlarından sürgün olunması, Borçalı və ətraf bölgələrdə azərbaycanlıların sıxışdırılaraq təzyiqlərə məruz qalması və etnik ərazilərinin daralması ilə müşahidə olunan dövr).

Altıncı tarixi mərhələyə, başqa sözlə Rusiyanın hökmranlığı dövrünə etnoqrafik qrup olaraq qarapapaq-tərəkəmə (Qazax-Borçalı) və etnik qrup olaraq Axısqa türkləri adı altında iki müstəqil əhali qrupu kimi daxil olan Gürcüstan türklərinin təşəkkülündə yuxarıda qeyd olunan türk qövmələrinin əksəriyyəti iştirak etmişdir. Bunu həm qarapapaq-tərəkəmə və Axısqa türklərinin etnogenezi, dil-ləhcə özəllikləri, həm də yaşadıqları ərazilərin toponimikası və digər amillər sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Памятники Грузинской Исторической Литературы, VII, «Обращение Грузии», Тб., 1989.
2. Мровели Л. Жизнь Картлийских царей (Извлечение сведений об абхазах, народах Северного Кавказа и Дагестана), М., 1979.
3. Романовский В.Е. Очерки из истории Грузии, Тифлис, 1902.
4. Гумилев Л. Древние тюрки, М., 1967.
5. Гукасян В. Об азербайджанско-грузинских языковых контактах // Советская тюркология, 1980, № 4.
6. Шопен И. Новые заметки на древние истории Кавказа и его обитателей, СПб., 1866.
7. Акты, собранные Кавказскою Археографическою Комиссиею, т. I, Тифлис, 1866.
8. Очерки истории Грузии. В восьми томах: т. 2: Грузия в IV-X вв., Тб., 1988.
9. Kalankatuatsi M. Alvan ölkəsinin tarixi. Tb., 1985 (gürcü dilində).
10. Новосельцев А.П. Хазария в системе международных отношений VII-IX веков // Вопросы истории, 1987, № 2.
11. Памятники Грузинской Исторической Литературы, IV, «Летопись Картли», Тб., 1982.
12. Şenqeliya N.N. XI əsrdə Gürcüstanda səlcuqlar. Tb., 1968 (gürcü dilində).
13. Григория К. О чём поведала «Картлис цховреба», Тб., 1973.
14. Анчабадзе З. Кипчаки Северного Кавказа по данным грузинских летописей XI-XIV веков // Сб. «О происхождении балкарцев и карачаевцев». Нальчик, 1960.
15. Vəlixanlı N.M. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı, 1974.

Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi

ABOUT THE EVOLUTIONARY STAGES OF TURKIC ETHNIC PRESENCE IN GEORGIA

F.V.Hajiyev

Today's Georgian territory has been the motherland of Turkic tribes. The archeological investigations, the historical monuments and historical sources prove that. From the "Moktsevai Kartlisa", which is considered the most ancient Georgian historical source, it is clear that there lived the tribe named Bunturk near the Mskheta city in the IV century B.C. Later, in the historical scene we see the appearance of Huns, Barsils, Onogurs, Saragurs, Sabirs, Khazars, Kipchaks, Oguzs and other Turkic tribal unities in this territory.

In the article, the footmarks of Turkic tribes, that played the main role in the Borchali-Karapapakh Turks and Ahiska (Meskhet) Turks ethnogenes, within the Georgian boundaries are being investigated and also the evolutionary stages of Turkic ethnic presence in Georgia are being explored.

Keywords: "Moktsevai Kartlisay", "Life of Kartli Kings", Bunturks, Khazars, Kipchaks

ОБ ЭТАПАХ ЭВОЛЮЦИИ ТЮРКСКОГО ЭТНОСА В ГРУЗИИ

Ф.В.Гаджиев

Многочисленные исторические памятники, археологические раскопки и письменные источники свидетельствуют о присутствии тюркских племён на территории современной Грузии на протяжении тысячелетий. В древнегрузинском письменном источнике «Мокцевай Картлисай» («Обращение Картли») сообщается об обитании в IV в. до н.э. в Картли вдоль реки Кура племени бунтюрк. Далее на этих территориях встречаются такие тюркские племенные объединения, как гунны, барсилы, печенеги, оногуры, сарагуры, хазары, кипчаки, огузы и др.

В статье, ссылаясь в основном на средневековые грузинские письменные источники, исследуется участие указанных тюркских племён и родовых общин, сыгравших существенную роль в этногенезе Борчалы-Карапапахских и Ахыскинских (Месхетинских) тюрок, в этнополитических процессах на Южном Кавказе, а также определяются этапы эволюции тюркского этноса Грузии.

Ключевые слова: «Мокцевай Картлисай», «Жизнь Картлийских царей», бунтюрки, хазары, кипчаки